
Realistične teorije znanja¹

Eva Klemenčič

Epistemologijo lahko razumemo v dveh različnih, a vendarle sorodnih pomenih: bodisi kot spoznavno teorijo (gnoseologijo),² kot jo razumejo v anglosaških deželah, bodisi kot teorijo znanosti, kot jo razumejo v frankofonskih deželah.³ Pomenska dihotomija izvira že iz razumevanja grške besede ἐπιστήμη (epistēmē), ki jo lahko razumemo kot znanje ali kot znanost (Klemenčič, 2011: 19–20).⁴ Epistemologijo kot teorijo znanja zanimajo predvsem tri osrednja vprašanja: *Kaj je znanje/védenje? Kaj lahko vemo?*⁵ In če predpostavimo, da lahko nekaj vemo, se postavi še tretje glavno vprašanje epistemologije: *Kako vemo to kar vemo?*⁶ (Greco in Sosa, 1999: 1–2; Zagzebski, 2009: 105). Epistemologija je torej filozofska teorija, ki se ukvarja z naravo in zgradbo znanja ter s pogoji, pod katerimi lahko znanje pridobimo. In ko jo razumemo kot preučevanje teorije znanja, nas seveda najprej zanima, kaj je znanje.⁷

Danes velik del razprav o nacionalnih šolskih kurikulumih sledi nekemu temeljnemu razcepu, ki se je pojavil v epistemoloških teorijah, razcepu na realistič-

1 Članek v večji meri temelji na enem od delov moje doktorske disertacije.

2 Ki se osredotoča na vprašanja, ki zadevajo človeško naravo nasploh (Npr. znamenito Kantovo vprašanje: Kaj lahko vem? v pomenu: Kaj lahko katerikoli človek ve?).

3 V smislu raziskovanja znanstvenih spoznanj, načinov produciranja znanstvenega znanja in kako znanost opisuje svet.

4 Ob navedenem angleški jezik ne loči med znanjem/vedeti (nem. *das Wissen/wissen*, fr. (*le*) *savoir* in spoznanjem/spoznavati (nem. *das Erkenntnis/erkennen*, fr. *la connaissance/connaitre*). Soditi je mogoče, da se zaradi dominantnosti anglosaške kulture (in jezika) pojem epistemologija, kot spoznavna teorija, uveljavlja tudi v drugih jezikih oz. kulturah. Čeprav epistemologija ni isto kot spoznavna teorija, sem se odločila, da v nadaljevanju dosledno uporabljam raje izraz epistemologija.

5 V smislu *Je znanje sploh možno?*

6 V smislu *Kako pridobivamo znanje?*

7 V članku uporabljam izraz teorija znanja, ki je širši izraz od filozofske epistemologije, kajti obsega tudi psihološke, sociološke, pedagoške in druge teorije o znanju.

no in protirealistično pojmovanje znanja. Vendar je to zgolj eden izmed razcepov, obstajajo še drugi. Ta razcep je toliko bolj zanimiv zato, ker imajo tisti, ki interpretirajo znanje,⁸ določene predstave o tem, kaj je znanje, pri čemer so predstave polarizirane. S polariziranostjo mislim na to, da ima ena skupina interpretov predstave, blizu teorijam znanja, ki se jih da označiti kot realistične, druga skupina pa predstave, ki se jih da označiti kot protirealistične. Toda treba je povedati, da se je razcep med realizmom in protirealizmom v zgodovini spreminjal. Če je bila sprva v središču tega razcepa debata med univerzalijami in partikularijami (predvsem v filozofskih debatah), danes temu ni več tako. Danes se razcep med realističnimi in protirealističnimi teorijami znanja osredotoča na nekaj drugega. Pa si pogledjmo slednje v nadaljevanju. Za bolj slikovit oris spremembe fokusa tega razcepa si vendarle pogledjmo nekaj njegovih osnovnih značilnosti v historični perspektivi (predvsem zato, da bo jasno, da obstajajo tudi med realizmi različne variante slednjega).

V filozofiji že dolgo obstaja razcep med dvema nasprotnima šolama mišljenja. Okosha slednje prikaže na primeru sodobnejše razprave, ki je v nekaterih ozirih podobna tradicionalnemu sporu, a se izrecno nanaša na znanost. Gre za razpravo med pozicijo, imenovano znanstveni realizem, in temu nasprotno pozicijo, imenovano antirealizem oziroma instrumentalizem⁹ (Okasha, 2008: 69). In kakšno je razlikovanje med tema dvema pozicijama, realistično in protirealistično (op. p.)¹⁰ koncepcijo znanosti? Realist meni, da je cilj znanosti priskrbeti resničen opis sveta, za protirealiste pa je cilj znanosti poskrbeti za resničen opis določenega dela sveta, in sicer tistega, ki je »opazljiv« (Okasha, 2008: 69).¹¹ Podobno analogijo je mogoče prenesti tudi na realistične in protirealistične teorije znanja. Če se na prvi pogled zdi moje početje nekoliko vprašljivo, kaj ima namreč znanost s šolskim znanjem, naj povem, da lahko morebitno zagato rešimo s predpostavko o vulgarizaciji znanosti. Pri tem mi vulgarizacija znanosti pomeni predvsem širjenje, distribucijo in poenostavljanje¹² vsebin znanosti (šola med drugim pač služi distri-

8 V mislih imam predvsem mednarodne raziskave znanja. Sicer se pa v članku ne ukvarjam z realistično-protirealistično kontroverzo, temveč članek predstavlja le en del te polariziranosti.

9 Protirealizem (op. p.) se včasih imenuje »instrumentalizem«, ker ima znanstvene teorije prej za instrumente, ki pomagajo napovedovati opazljive pojave, kakor za poskuse opisa temeljne naravne stvarnosti (Okasha, 2008: 71).

10 Avtor izvirno sicer uporablja za nasprotno pozicijo realizmu grško predpono anti-, ker slednja v slovenskem jeziku pomeni proti, tudi sama raje uporabljam slovensko različico predpone.

11 Glede znanosti, kot je npr. paleontologija, realisti in protirealisti (op. p.) še soglašajo – vsaj, kar se tiče preučevanja fosilov –, ker so opazljivi. Težava pa nastopi že, ko pridemo do znanosti, kakršna je recimo fizika. Realisti pravijo, da fiziki predlagajo teorije o elektronih in kvarkih zato, ker poskušajo poskrbeti za resničen opis subatomskega sveta, protirealisti (op. p.) pa trdijo, da so neopazljive bitnosti le pripravni izmisleki, ki jih fiziki uvajajo zaradi pomoči pri napovedovanju opazljivih pojavov (Okasha, 2008: 70–71).

12 Lat. *vulgaris* pomeni namreč nekaj splošno znanega, ljudskega, razširjenega.

buciji znanja). Pa to tematiziranje vendarle ni namen članka. V članku namreč implicitno venomer sprejemam to predpostavko; fokus mojega pisanja je (šolsko) znanje, in sicer iz realistične perspektive. In kot tako je osnova za morebitna nadaljnja razmišljanja o mednarodnih raziskavah znanja in za tematizacijo globalnega ter lokalnega znanja.

Realizem

Vsaka od uporab pojma realizem vključuje kontrast med mislijo in imaginacijo človeka na eni strani, na drugi strani pa zunanjo realnostjo, ki je od mišljenja neodvisna. Poimenovanje, da ima realnost kognitivno ali normativno avtoriteto nad mišljenjem, je prav tako splošno prisotno (Scott in Marshall, 2009: 632–634). Skratka, če je po eni strani realizem v našem govoru predvsem vsakodnevna uporaba izpeljanke iz besede realnost, zato tudi ni nenavadno, da se realizem pojavlja v številnih znanostih, ki skušajo realnost koncipirati v svoj objekt preučevanja. Po drugi strani pa ni nenavadno, da to, kar poimenujemo realizem v filozofiji (najpogosteje v filozofiji znanosti), venomer prenašamo na preučevani objekt mišljenja oz. spoznavne dejavnosti, in sicer kot osrednjo »substanco«, na kateri temelji realizem (ne glede na znanstvene vede).

V literaturi je uveljavljena ločitev na realizem bitnosti (entitet) in realizem zakonov oz. teorije, a kot pravi Ule, je zanj popolni realizem le tisti, ki je tako realizem entitet kot tudi realizem zakonov oz. teorije (Ule, 1992: 239). To pomeni, da le za popolni realizem velja trditev Fraassena, in sicer: *»/z/nanstvene teorije nam pripovedujejo dobesedno resnično zgodbo o tem, kaj je svet; in sprejemanje znanstvene teorije vključuje prepričanje, ki je vsaj približno resnično«* (Fraassen, 1980: 12; v Ule, 1992: 239).¹³

Realisti menijo, da bi morali vse znanstvene teorije razlagati kot poskuse opisa stvarnosti, njim nasprotni misleci (protirealisti) pa mislijo, da ta razlaga ni primerna za teorije, ki govorijo o neopazljivih procesih in bitnostih, gre torej za vprašanje, ki je že v sami osnovi filozofsko (Okasha, 2008: 72).¹⁴ Na tem mestu razlikovanje med opazljivimi in neopazljivimi stvarmi/bitnostmi enostavno sprejemam kot nekaj samoumevnega (npr. stoli, dreve-

13 V nadaljevanju bom skušala pokazati, da vsi realisti ne zastopajo takega stališča in da obstaja množica različnih realističnih pozicij, od katerih se ene Uletovemu stališču o popolnem realizmu približujejo, spet druge se osredotočajo bodisi na znanstveni realizem ali realizem bitnosti.

14 Realisti ne soglašajo, da je naše znanstveno spoznanje omejeno z našimi zmožnostmi opazovanja. Prav nasprotno: prepričani so, da o neopazljivi stvarnosti že precej vemo. Primer: atomistična teorija je sposobna razložiti zelo raznolika dejstva o svetu. Realisti menijo, da je to dober dokaz za njeno resničnost; da je torej materija v resnici sestavljena iz atomov, ki se vedejo tako, kot pravi teorija – zgolj zato, ker atomi niso opazljivi, še nimamo nobenega razloga, da bi atomistično teorijo razlagali kako drugače kot poskus opisa stvarnosti (Okasha, 2008: 72–73).

sa itd. mi predstavljajo nekaj predstavljivega, na drugi strani pa npr. atomi, sile, elektroni nekaj neopazljivega – niso opazljivi s prostim očesom), čeprav je razlikovanje med opazljivim in neopazljivim lahko tudi filozofsko sporno.¹⁵ Gre pa predvsem zato, ali je spoznanje neopazljive stvarnosti mogoče ali ne (za realiste da, za protirealiste pa ne).

V filozofiji realizem brani trditev obstoja realnosti, ki je od naših misli ali prepričanaj (o njih) neodvisna (Scott in Marshall, 2009: 632; Miščević et al., 2002: 61–62), kar pomeni, da se spoznava subjekta nanaša na stvari in situacije, ki so od nje neodvisne in ki ji zagotavljajo resničnost – resničnost in napačnost sta od naših misli in jezika neodvisni (Miščević et al., 2002: 61). Realizem kot filozofsko tradicijo lahko delimo na ontološki realizem in sholastični realizem. Pri ontološkem realizmu gre za pozicijo, po kateri stvar oziroma predmet obstaja v svoji predmetnosti neodvisno od subjekta, pri sholastičnem realizmu pa za pojmovanje, da splošnost (splošni pojem) obstaja kot posebna realiteta neodvisno od človekovega mišljenja (Sruk, 1980: 291–292). Gre za ekstremni realizem. Pozicije realizma lahko sicer razvrstimo od ekstremnega pa vse do zmernega realizma. Med zmerne realiste prištevamo tudi Tomaža Akvinskega, ki je bil realist v zmernem aristotelskem pomenu: splošnost je v dejanskosti imanentna individualnemu; od individualnega je splošnost ločena le z razumom, ki abstrahira (Sruk, 1980: 292).¹⁶ Skratka, gre za odnos med subjektom in objektom spoznavne.

Za realiste so značilne trditve, da obstajata v svetu dve popolnoma različni vrsti stvari: univerzalije in partikularije (Borstner, 1995: 39). Partikularije so konkretne (op. p.) stvari,¹⁷ »medtem ko so univerzalije lastnosti, ki jih te partikularije posedujejo, in (ali) relacije, v katerih so te partikularije vključene« (Borstner, 1995: 39). Partikularije naj bi obstajale v prostoru in času na

15 Že Okasha (2008: 78) opozori, da je eden izmed glavnih argumentov za znanstveni realizem ta, da na načelni ravni sploh ni mogoče narediti ločnice med opazljivim in neopazljivim, zanesljivost protirealizma (op. p.) pa je bistveno odvisna od jasnega razlikovanja med opazljivim in neopazljivim (če se trditve nanašajo na neopazljivi del stvarnosti, moramo biti do njih agnostični). Protirealizem (op. p.) torej predpostavlja, da lahko (znanstvene) trditve razdelimo na dva razreda: na tiste, ki govorijo o opazljivih bitnostih/procesih, in na tiste, ki ne. Zato znanstveni realisti pogosto izpostavljajo težave, ki so povezane z razlikovanjem med tema dvema bitnostima. Primer: bitnosti, npr. elektroni, niso opazljive v običajnem pomenu besede, a njihovo prisotnost lahko detektiramo z uporabo posebnih naprav; drug primer je npr. detekcija reaktivnega letala, tj. s pomočjo sledi pare, ki jo puščajo za sabo; vendar opazovanje teh sledi še ni opazovanje letala (Okasha, 2008: 78–80). Ker ni vedno jasno, kako razlikovati med opazovanjem in detekcijo, realisti trdijo, da zna biti pozicija protirealistov v težavah. Skratka, opazljivost je zelo nejasen pojem (nima jasnih ločnic), zato ni čudno, da so tovrstne razprave prisotne še danes.

16 Po Tomažu Akvinskem obstaja splošnost v stvareh ali bistvih, splošnost po stvareh in splošnost pred stvarmi. Na zmernost njegove realistične pozicije pa kaže tudi odklonilno stališče do ontološkega dokaza za bivanje božje (sam je eksistenco boga dokazoval izkustveno) (Sruk, 1980: 292).

17 Avtor naštete primere: moja žoga, George Bush itd.

način fizikalnih bitnosti, kar pomeni, da lahko partikularija »zaseda« zgolj en del prostora v enem delu časa, »eksistiranje« univerzalij je bistveno drugačno. Slednje se lahko hkrati nahajajo na (v) različnih delih prostora, kar Borstner imenuje razdeljeni način »eksistiranja«. Univerzalije imajo instance v partikularijah, partikularije, ki pa so instance univerzalije, same ne morejo biti instancirane. In takšne opredelitve bitnosti (ki so v svetu) ustrezajo platonovskemu pojmovanju – gre za transcendentni realizem (Borstner, 1995: 39). Ampak to je zgolj ena od oblik realizma. Težave slednjega je dokazoval že Aristotel,¹⁸ ko je poskušal s kritiko Platona pokazati na nepremostljive probleme, ki jih transcendentni realizem prinaša, če sprejmemo tezo, da univerzalije eksistirajo neodvisno od partikularij (Borstner, 1995: 40).¹⁹ Za Platona obstajajo lastnosti kot splošnosti (platonski realizem splošnosti), ker trdi, da so splošnosti realne (Miščević et. al., 2002: 168), kar pomeni, da obstajajo tudi abstraktni predmeti. Predpostavki: a) univerzalije eksistirajo neodvisno od partikularij in b) univerzalije so tudi relacije, v katerih so partikularije vključene, pričata o multipliciranju relacij, kar pomeni, da v svetu dopuščata neskončnost bitnosti. Gre za prepričanje o univerzalnosti, ki je sicer neskončna, vsaj v platonovskem pojmovanju.

Diskusija je osredotočena predvsem na vprašanje, ali univerzalije (npr. lastnosti, kot sta rdečina ali mehkost) resnično obstajajo, ali so v funkciji naše uporabe jezika (kar trdijo nominalisti) (Scott in Marshall, 2009: 632). Pravzaprav se boj med realizmom in nominalizmom²⁰ vleče vse od Platona in Aristotela naprej. Vprašanje je bilo, ali so univerzalije samostojne, neodvisne bitnosti, ali ne, ali obstajajo v stvareh ali morda le v naših glavah ali pa so abstraktne (Arko, 2007: 12). V evropski srednjeveški filozofiji se je ta spor o univerzalijah med realisti in nominalisti zaostрил, se pa ta zagata prepoznavno ponavlja še danes in se pokaže vselej, ko gre za probleme razmerij med teorijo in prakso, za vprašanje presojanja o resničnosti, stvarnosti in »uporabnosti« konceptov itd. (Štrajn, 2005: 229).²¹ Med različnimi nomina-

18 Za Aristotela bi bila ideja očal instancirana v očalih, pri Platonu bi bila zadeva nekoliko drugačna. Zanj bi obstajale partikularije in bitnosti (in ideja očal je instancirana v teh bitnostih).

19 V sodobnosti je omenjeno znano kot problem Bradleyjevega regresa (Borstner, 1995: 40).

20 Nominalizma ne smemo enačiti s protirealizmom (oz. nominalisti niso absolutni protirealisti). Za nominaliste so realne le partikularije (npr. obstajajo posamezna drevesa), ne univerzalije (realnim eksistencam ne moremo pripisati drugotnih kategorij). Naj na tem mestu opozorim še na to, da v članku protirealistično pozicijo razumem kot nasprotno realistični poziciji.

21 Štrajn ugotavlja, da se je v poznejšem srednjem veku tehtnica nagnila bolj v prid nominalistom, ki so menili, da »univerzalije« ne obstajajo. Abelard in Ockham sta menila, da je vse, kar imajo skupnega različne posameznosti, le skupno ime, ki ga nadenemo določenim posameznostim, ne pa drugim. Ockham oblikuje argument (gre za znamenito »Ockhamovo britev«), po katerem ne kaže postulirati več entitet, če je vse mogoče razložiti z manj entitetami, s katerim je utemelji tudi raziskovalno ekonomijo predvsem naravoslovnih znanosti v njihovem zgodnejšem obdobju. Kot pravi Štrajn, ni naključje, da je pred vzponom moderne

lističnimi smermi je sicer nekaj razlik, vendar vse soglašajo, da so vse stvari, ki eksistirajo, partikularije (Borstner, 1995: 41). Platonistični realisti »uporabljajo« slogan *universalia ante res* – gre za to, da verjamejo, da imamo ljudje neke generalne koncepte, še preden izkusimo stvari; aristotelski realisti s sloganom *universalia in rebus sunt* – ker jih smatrajo neločljivo inherentne (»zvezane«) v stvareh; nominalistični realizem, ki trdi, da so edine univerzalijske besede, ker jih je možno uporabiti na množici stvari; konceptualisti - univerzalijske izvirajo/nastajajo *post res*, tj. po izkušnji z neko stvarjo, ker jih proizvaja abstraktno mišljenje iz partikularij (Larochelle, 2007: 241).

Na tej točki bi težko dalje problematizirala razmerja med univerzalijskimi in partikularijskimi. Osredotočila sem se zgolj na delček grške filozofije problema. V svoji splošnosti, pa ne tisti v filozofskem smislu, namreč trdim, da je možno mednarodne raziskave znanja interpretirati kot resnični obstoj univerzalijskih (natančneje, kot dokaz »realnosti« univerzalijskih, saj učinkujejo), katerih raven »znanja« je možno empirično preveriti. Realizem namreč zagovarja univerzalijske. Če so torej univerzalijske zgolj v funkciji naše rabe jezika, kar trdijo protirealisti, bi imele mednarodne raziskave znanja pri določanju »realne« vrednosti težave (če se oprem na historični vidik razmerja med realizmom in protirealizmom). Njihova »realna« vrednost je namreč partikularijska. Kako pa izmeriti določene partikularije in jih prikazati kot univerzalijske? Še več, gre za takšno predpostavko univerzalnosti, da tudi raba (kulturno pogojenega) jezika nima nobenega pomena več. Univerzalijske kot stvari, lastnosti itd. so realno izmerljive, ne glede na katerikoli drugi kontekst, kajti tudi eksistirajo glede na razdeljeni način. Skratka, mednarodne raziskave znanja (če sprejmemo pozicijo realizma) naj bi opisovale resnično realnost, tisto, ki nima ničesar skupnega z našimi mislimi in prepričanji, ki bi lahko bila tudi socialno in kulturno pogojena. Pravzaprav negirajo to zadnjo trditev, nasprotno bi namreč pomenilo, da zraven priznavanja npr. matematične bitnosti priznamo tudi npr. lingvistično ali kakšno drugo bitnost.

Res je tudi, da t. i. platonski realizem (ki se osredotoča na ideje, ki so nekje zunaj nas) danes nekako pojenja, sholastični realizem pa se bolj kot ne osredotoča na odnos do naravoslovnih znanosti, zato se bom v nadaljevanju osredotočila na novejšo realistične teorije, ki vidijo problematiko drugje – ne osredotočajo se več na razmerja med univerzalijskimi in partikularijskimi.

Realizem in družboslovje

Realisti poudarjajo, da realnost, ki je osnovana na znanju, obstaja. Vendar neodvisno od tega znanja in človeške zavesti. Realisti prav tako ne pred-

dobe Frege naznanil nov obrat v dojetju tega problema z vnovično afirmacijo realizma, in sicer, ko je postavil realnost konceptov, ki jih je mogoče razumeti kot univerzalijske. Gre za obnovo realističnega pogleda (Štrajn, 2005: 229–230), ki posplošuje partikularna spoznanja na raven univerzalijskih.

postavljajo (naivno), da je realnost enostavno opazljiva, temveč se raje sklicujejo na realnost kot morfološko »nujno«. Zatorej ne more biti nekega enostavnega nadomestka opazljivih vzrokov, kot je pri pozitivističnem pristopu k vzročnosti, kjer morajo biti običajni dogodki razloženi v terminih opazljivih vzrokov in učinkov (Delanty, 2005: 145–146). Na kratko si oglejmo še pozitivistično pozicijo. Pozitivizem je sicer izraz s številnimi uporabi v družbenih vedah in filozofiji, v najširšem pomenu besede pomeni vsako pojmovanje, pristop, ki znanstveno metodo aplicira na človeške zadeve, pojmovane kot del naravnega reda, odprtega za objektivno raziskovanje (Hollis, 2002: 48). Enostavneje: pozitivizem v najširšem pomenu besede pomeni (znanstveni) pristop, za katerega je značilno objektivno raziskovanje, ki je empirično utemeljeno. Zaradi tako široke opredelitve tudi ni nenavadno, da pod to oznako najdemo številne mislece, ki se med seboj sicer zelo razlikujejo.²² Izhodišče pozitivizma je, prepričanje, da je lahko edina čvrsta osnova spoznavanja dejstvo, stvaren podatek, vse tisto, kar ni v področju izkustva, je negotovo, nejasno, dvomljivo (Sruk, 1980: 271).²³ V ožjem pomenu besede pa izraz pozitivizem uporabljajo (še zlasti v mednarodnih odnosih), ko mislijo na tako oster behaviorizem, da zavrača vse psihološke podatke in kvalitativne metode (Hollis, 2002: 49).

Ker bom v nadaljevanju skušala utemeljiti novi realizem v družboslovju tudi kot postempirističen, si pogledjmo, kako je možno konceptualizirati realizem v perspektivi (post)empirizma. Hollis (2002: 49) pravi, da je širši izraz (ki je pa še zmeraj dovolj določen) »pozitivna znanost«, ki sodi k empirizmu o znanstveni vednosti, ki temelji na opazovanju kot bistveni sestavini resnice (ko hipoteze preizkušamo na osnovi dejstev sveta).²⁴ Filozofi so začeli izraz pozitivna znanost uporabljati kot sinonim za logični pozitivizem, ostro različico empirizma, katere glavna misel je bila v tem, »*da spriči tega, da je mogoče pretenzije po vednosti o svetu upravičiti le z izkustvom, nimamo pravice o čemer koli onstran možnega izkustva trditi, da obstaja*« (Hollis, 2002: 49). To pomeni, da vednost temelji na posameznih opazovanjih, se pravi na opazljivih bitnostih, ki sicer lahko postanejo splošna prepričanja (v smislu vednosti), vendar le na podlagi neposredne izkušnje.

22 Med njimi velja zagotovo izpostaviti Comta, Durkheima, Webra, Marxa, Spencerja, J. St. Milla (Hollis, 2002; Sruk, 1980), ki jih lahko poimenujemo kot klasične pozitiviste. Staremu, klasičnemu pozitivizmu je sledila najprej »kritika čistega izkustva«, tj. empiriokriticizem npr. »filozofirajočih fizikov« kot Avenarius in Macha, kar je predstavljalo prehod k logičnemu pozitivizmu Schlicka, Carnapa, Wittgensteina itd. (Sruk, 1980: 271).

23 Seveda poznamo različne smeri pozitivizma med posameznimi znanostmi in znotraj njih, pa naj na tem mestu izpostavim zgolj njegovo scientističnost in prizadevanja za objektivizem ter empirizem.

24 Čeprav ga zaradi poudarka na opazovanju sumijo, da kakor Durkheim izrecno zapoveduje, naj družbena dejstva razumemo kot stvari, pa družbenih dejstev kategorično ne izključuje,

Danes je Roy Bhaskar prepoznan kot eden vodilnih predstavnikov realizma²⁵ (Delanty, 2005: 146),²⁶ zato si v nadaljevanju pogledimo nekaj njegovih najznačilnejših teorij.²⁷

Novi realizem v družboslovju je danes antipozitivističen in postempiričen ter se oklepa »možnosti naturalizma«, če uporabimo Bhaskarjevo formulacijo (Delanty, 2005: 146). Če govorim o postempirističnem realizmu, je prav, da najprej na kratko predstavim še osnove empirizma. Gre za eno izmed »osnovnih spoznavoslovnih pozicij, kar zadeva izvor spoznanja« (Sruk, 1980: 96). Po mnenju empiristov je izvir spoznanja izkustvo (ki je lahko sicer različno pojmovano),²⁸ empirija. Skrajni empiristi (ki bi radikalno zoževali/zanikali vlogo razuma kot vira spoznanja in v spoznavanju nasploh) so redki, tako ne moremo prezreti prvin racionalizma niti pri Aristotelu in Locku (Sruk, 1980: 96–97).²⁹ Empiristično koncepcijo človeka in njegovega spoznavanja je mogoče opisati kot »tabula rasa«.³⁰ Tudi pri empirizmu je mogoče najti različne pozicije,³¹ če empirizem poudarja pomen pozitivnih dejstev znotraj mogočega izkustva, se izraža kot pozitivizem. Kar zadeva metodo pridobivanja vednosti, empiristi poudarjajo pomen opazovanja, še posebej pa eksperimentiranja (pri tem dajejo prednost indukciji) (Sruk, 1980: 97), gre torej za novost s tradicionalnim pojmom empirizma, kar najbolje opiše Russellova trditev: »*Empirizem lahko definiramo kot trditev: Vse*

niti jasno ne zavrača psihološkega opazovanja mentalnih (duševnih in umskih) stanj, na katera se je opiral Mill (Hollis, 2002: 49).

- 25 V nadaljevanju bo jasno, da ga sicer bolj uvrščamo med kritične realiste.
- 26 Poleg omenjenega velja izpostaviti še Archerja, Sayerja, Keata in Urryja (Delanty, 2005: 146).
- 27 Tistih, ki jih lahko posredno/neposredno navežem na znanje.
- 28 Npr. vsa delovna, intelektualna, emotivna in druga izkustva, lahko pa je zoženo pojmovano kot zgolj čutno izkustvo (senzualizem) (Sruk, 1980: 96–97).
- 29 Gre bolj za to, da kot empiriste ali racionaliste opredelimo posamezne mislece glede na prevladujoče pozicije v njihovi teoriji spoznavanja. Tako niti npr. pri Descartu ne moremo prezreti empirizma (Sruk, 1980: 97). Med pomembnejše empiriciste zagotovo sodijo Francis Bacon Verulamski, Thomas Hobbes (ki je koncipiral psihologijo na načelu mehničnega gibanja – občutki niso idealni; ljudje dojemajo telesa prek lastnosti – na telesih je treba razlikovati bistvene objektivne lastnosti (npr. razsežnost in gibanje) od nebitvenih, subjektivnih lastnosti (npr. barva in okus); materializem je povezoval z empiristično gnoseološko pozicijo), John Locke (ki je ustvaril celovit sistem empirističnega spoznavoslovja – sistematično je razložil problematiko izvora, sposobnosti, temeljev in stopenj spoznavanja; še posebej je znana njegova kritika teorije vrojenih idej), pa tudi David Hume, J. St. Mill (izpelje analizo spoznavanja, še posebej indukcije) (Sruk, 1980: 97–98).
- 30 Kar pomeni, da je ob rojstvu človek kot nepopisan list papirja (nič ne ve, ničesar ne pozna, je brez naprej določenih sposobnosti za pridobivanje vednosti itd.).
- 31 Skrajni empirizem reducira na izkustvo tako znanstveno spoznanje dejstev, pa tudi logična in matematična načela in pojme – ne pripisuje jim nujne in splošne vrednosti, ampak le faktično psihološko, zmerni empirizem pa matematične in logične sklepe vendarle obravnava kot apriorne (Sruk, 1980: 97). To pomeni, da zmerni empirizem matematičnim in logičnim sklepom »priznava« splošna načela, ki so vnaprej in razumsko utemeljena (ne glede na izkustvo).

sintetično spoznanje je utemeljeno na izkustvu.« (Fürst in Halmer, 1996: 71.) Novost v primerjavi s tradicionalnim pojmom realizma je dodatek, da je postavljena zahteva šele takrat zadovoljivo določena, ko smo definirali vse dele – ko smo definirali »sintetično«, »spoznanje«, »izkustvo« in »utemeljeno«; čeprav je težko dokazati, da vse sintetično spoznanje (tj. vsako spoznanje, ki ni dobljeno po logični, matematični poti) izhaja iz izkustva (Fürst in Halmer, 1996: 71). To pomeni, da do splošnosti pridemo na podlagi sklepanja iz posameznih primerov (ki ne temelji na logični izpeljavi) na eni strani, na drugi strani pa, ko sta v ospredju filozofskega interesa tako izkustvo in opazovanje, kot tudi filozofija jezika, nimamo opravka več zgolj z logičnim pozitivizmom (opravka imamo namreč s poudarjeno scientističnostjo, z zahtevami po vedno bolj precizni uporabi pojmov), temveč na njegovo mesto stopa moderni (ali logični) empirizem oziroma postempirizem. Za slednjega pa sta izraziti dve predpostavki: logičnost in izkustvo. Kaj pomeni, da je novi realizem v družboslovju antipozitivističen in postempirističen, pa si natančneje pogledjmo v nadaljevanju.

Za Bhaskarja obstajajo trije nivoji realnosti: realna (ang. *real*), sedanja (ang. *actual*) in empirična (ang. *empirical*). Ti nivoji predstavljajo realistično ontologijo, po kateri je realno vse, kar obstaja, ne glede na to, ali se družbeni udeleženci tega zavedajo ali ne. Realno je lahko naravna ali družbena realnost. Medtem ko je realna realnost (*real*) večinoma objektivni svet, se sedanja realnost (*actual*) dogodi, ko je realno (*real*) sprožena.³² Empirična realnost (*empirical*) zadeva področje človeškega izkustva, kar pomeni, da gre za pot, v kateri je ali realna (*real*) ali empirična (*empirical*) realnost subjektivno izkušena (Delanty, 2005: 146–147). Realistična ontologija je morfološka realnost, ki ni atomističen pogled na družbo, ki bi bila vzročno strukturirana (Bhaskar pravi, da so generativni mehanizmi, ki so vzročni zakoni,³³ neodvisni od dogodkov, ki jih povzročajo), za oboje – za vzročne mehanizme in dogodke, ki jih povzročajo – ni nujno, da so reflektirani v izkušnji (Delanty, 2005: 147). Ti generativni mehanizmi torej generirajo dogodke, ki ne potrebujejo izkušenske refleksije. V nadaljevanju si pogledjmo še nekaj značilnosti kritičnega realizma, katerega najznačilnejši predstavnik je prav Bhaskar, predvsem z opredelitvijo, ki ne razlikuje zgolj med svetom in izkušnjo sveta, temveč med realnim, sedanjim in empiričnim.

Kritični in socialni realizem družboslovja (danes)

Lahko rečem, da se kritični realizem razlikuje od empiričnega ali pozitivističnega realizma, ki reducirata družbeni svet na opazne objekte ali dej-

32 Objektivna realnost moči postane sedanja (*actual*) samo, ko je sprožena (Delanty, 2005: 146).

33 Za realiste vzročni zakoni niso univerzalni deterministični zakoni, kakor za pozitiviste, ampak so slučajni in nujni (Delanty, 2005: 147).

stva. Kritični realizem zagovarja obstoj osnovnega razlikovanja med našim védenjem o svetu in realnostjo o družbenem svetu. Stališče realizma je tudi razlikovanje znanosti glede na objekt spoznanja ter glede na metodo. Zaradi tega je razumljen kot antipozitivističen, tako zelo, da realisti ne soglašajo s Habermasovo karakterizacijo pozitivizma kot metode naravoslovnih znanosti. Za realiste je pozitivizem anahronizem, zato antipozitivistična filozofija družboslovja ne more temeljiti na napadu na naravoslovje. Realizem, kot filozofija družboslovja, poskuša vključiti integracijo treh metodologij: 1) zagovarja možnost vzročne razlage (kar je najbolj značilna karakteristika realizma); 2) sprejema hermenevtično³⁴ predstavo družbene realnosti kot dogovorno konstruirane (čeprav brez risanja konstruktivističnih zaključkov);³⁵ večina variacij realizma (čeprav ne vse) vključuje kritično dimenzijo. Zato imenujemo postpozitivističen realizem »kritični realizem« (Delanty, 2005: 146). Sam izraz kritični realizem³⁶ izvira s konca 80. let prejšnjega stoletja in se ga močno povezuje z Bhaskarjevim imenom (Drole, 2009: 13). Na splošno pa kritični realizem zagovarja idejo, da čeprav se ne moremo neposredno zavedati materialnih objektov v svetu (predmetov, stvari), nam naša percepcija vseeno da neke vrste védenje o njih (Burr, 2003: 204).

Kritični realisti predpostavljajo obstoj objektivne realnosti (op. p.) (ki je od našega dojemanja neodvisna), da pa vse védenje o svetu nastaja in se razvija v družbenem kontekstu, kar je vzrok nerazumevanja oziroma napačnega razumevanja določenih pojavov. In ta napačna razumevanja so posledica omejenih zmožnosti posameznikov, da bi popolnoma doumeli realnost, in ne tega, da objektivna realnost (op. p.) ne bi obstajala (Perčič, 2009: 16).³⁷ Ko govori kritični realizem o realnem, to ne pomeni, da zagovarja neko privilegirano vednost o njem, temveč: 1) realno pomeni vse, karkoli obstaja (bodisi naravno ali družbeno), ne glede na to, ali je to za nas empirični objekt ali če imamo o tem adekvatno razumevanje njegove narave; 2) realno pomeni realnost objektov, njihovih struktur in moči (Sayer, 2008: 11). To pomeni, da imajo tako naravne kot družbene »danosti« neko svojo strukturo in vzročno silo/moč, ni pa nujno, da se ta sila manifestira, za manifestacijo potrebuje namreč nekaj več, po Bhaskarju sedanjo realnost (*actual*), kar bi lahko na področju edukacije pomenilo, da četudi imamo neko znanje, to še ne

34 V novejši filozofiji je hermenevtika metoda podajanja in razlaganja smisla biti, pred tem se je termin uporabljal kot postopek razlaganja različnih starih besedil; kot večšina interpretiranja – način, kako razlagalec posreduje svoje misli o neki temi (Sruk, 1980: 134).

35 Problem hermenevtičnega pristopa je, da ne »nagovarja« vzročnih mehanizmov in ne sprejema konstrukcije družbenih soudeležencev (Delanty, 2005: 146).

36 Pravzaprav gre za znanstveni realizem.

37 Vrednost kritičnega realizma je v zavračanju antropocentrične perspektive (po kateri je človek vir, središče, merilo vsega dogajanja), saj kritični realisti naravo vidijo kot objektivno in od človeka neodvisno (Perčič, 2009: 16).

pomeni, da ga znamo ali želimo uporabiti. Kar pomeni, da kritični realizem sicer prepozna možnosti, da sila/sposobnost ostane neizvršena, in da to, kar je znano, da se je dogodilo, še ne pomeni nujno tega, kaj bi se lahko zgodilo, prav tako pa tudi ne tega, kar se je dogodilo. V tej točki se kritični realizem na nek način približa konstruktivizmu (v smislu interpretacije družbene realnosti) in ni več nujno osredotočen zgolj na izkustvo. Gre za izpostavljanje možnosti mogočih dogodkov, za katere ni nujno, da se bodo v resnici dogodili. Na področju teorij znanja bi to zagotovo pomenilo tudi preiskovanje možnosti pridobivanja znanja, ki pa niso nujno tudi enoznačna posledica (se pravi rezultati) procesov pridobivanja znanja. Zaradi tega se kritični realizem tudi ne omejuje zgolj na indukcijo kot metodo spoznavanja, temveč uporablja različne spoznavne metode.

Bhaskar zagovarja možnost znanosti kot oblike veljavnega znanja brez vključevanja znanstvenosti, znanstveno znanje namreč zanj ni nikoli popolnoma nekontekstualno. Njegov model znanstvenega napredka ima izhodišča v strukturah socialne realnosti, ki identificira generativne mehanizme (Delanty, 2005: 148), ki seveda delujejo v realnem svetu. Družboslovno znanstveno znanje je popolnoma razlagalno znanje (Delanty, 2005: 147). In s tema dvema argumentoma se kritični realizem nekoliko približa protirealističnim teorijam znanosti na eni, s svojo idejo o kontekstualnosti znanosti pa tudi vsakodnevnomu znanju na drugi strani. Kontekst znanosti je lahko, tudi ob predpostavki morebitnih neresničnih idej oziroma opisov realnosti, ki jih pogosto sproža vsakodnevno znanje (ki pa seveda ni nujno zgolj tako), tudi vsakodnevno znanje. Vsakodnevno znanje seveda predpostavlja vsaj določeno stopnjo izkušenske refleksije, vendar realnost sestavljajo trije nivoji realnega (po Bhaskarju), od katerih je izkušenska dimenzija zgolj ena izmed njih. Generativni mehanizmi pa se lahko opirajo na kateregakoli (ali vse) izmed njih.

Kritični realizem ponuja osnovno načelo za kritično družboslovje, družbenim praksam namreč priznava, da so lahko utemeljene tudi na idejah, ki so resnične ali neresnične, vsekakor pa imajo lahko vpliv na to, kar se dogaja (primer razumevanja spolnih vlog in nezaznavanja tako biološkega kot družbenega spola – družboslovci, ki tega razlikovanja ne bi kritično preučili in bi spol zreducirali le na njegovo biološko determinantno, pač ne morejo razumeti kategorije spola) (Sayer, 2008: 18). To lahko prenesemo tudi na vsa druga področja.

Pa si v nadaljevanju pogledjmo še primer socialnega realizma.³⁸ Realizem,³⁹ ki bi uporabljal zgolj pozitivistično metodologijo, na področju družboslovja (več) ne more, zaradi omejenosti te metodologije pri konceptu-

38 Kar bom še posebej osredotočila na področje znanja.

39 Tukaj mislim predvsem na realizem in ne toliko na kritični realizem.

alizaciji in abstrakciji, zadovoljivo reševati ali opisovati kompleksne kavzalnosti dogodkov. Od družboslovja pa danes pričakujemo ravno to.

Socialni realizem predstavlja alternativo pristopom, ki na področju edukacije dominirajo zadnja desetletja, npr. poststrukturalizmu, postmodernizmu in seveda konstruktivizmu (Maton in Moore, 2010: 1). »Epistemološka dilema« temelji na predpostavki, da obstaja zgolj izbira med pozitivističnim absolutizmom in konstruktivističnim relativizmom, kar izpostavi napačno dihotomijo med, na eni strani, prepričanjem da mora biti znanje dekontekstualizirano, nepristransko in »objektivno«⁴⁰ in, na drugi strani, idejo, da je znanje družbeno konstruirano znotraj posameznih kulturnih in zgodovinskih okoliščin (in neizogibno prepleteno z izvori interesa in moči), skratka, da je treba izbrati »eno od« obeh pozicij. Glavna skrb za socialni realizem pa je ravno v tem, da nadomesti ta »eno od« z (razvojem) »obeh/in« pozicij. To pomeni, da je racionalna objektivnost znanja priznana kot dejstvo samo zase (dejansko imamo neko znanje), prav tako pa je prepoznana kot družbeni fenomen (nekaj, kar ljudje počno v družbeno-zgodovinskih kontekstih), in je zmotljiva, prej kot pa absolutna ali le relativna (Maton in Moore, 2010: 1–2). To pomeni, da je pozicija socialnega realizma pravzaprav protipozitivistična, prav tako pa tudi protikonstruktivistična. Iz tega lahko izpeljem sklep, da se ne želi postaviti v bran nobenemu izmed nasprotujočih si polov.

Socialni realizem postavi znanje kot objekt v središče razmišljanja o edukaciji (čeprav znanja kot takega ne fetišizira oziroma znanja ne vidi kot edinega objekta, ampak raje kot obnavljanje in obnovitev te ključne, doslej pogrešane dimenzije edukacije) (Maton in Moore, 2010: 2). In kateri so glavni misleci socialnega realizma? Na področju sociologije išče ta intelektualna tradicija inspiracijo pri Emilu Durkheimu,⁴¹ med pomembnejšimi velja še izpostaviti Pierrea Bourdieua in Randalla Collinsa, na področju filozofije, vključujoč Bhaskarjev kritični realizem, sta to tudi Ernest Gellner in Bernard Williams, na področju lingvistike pa (še posebej na področju systemske funkcionalne lingvistike) Michael Halliday in Jim Martin (Maton in Moore, 2010: 11).⁴² Ob omenjenih je na socialni realizem najbolj neposredno vplivala sociologija Basila Bernsteina, kajti njegove ideje služijo kot vodilna izhodišča za socialnorealistična mišljenja in kot vir inspiracij za razvoj tega področja (Maton in Moore, 2010: 11), je pa tudi eden vodilnih predstavnikov novodobne sociologije edukacije in kurikularnih teoretikov.

Bernsteinova dela se v glavnem fokusirajo na tri področja. Ta so: jezik in družbeni razred, konstrukcija kurikula in produkcija znanja (Scott, 2008:

40 Ne vezano na ideologije.

41 Ki je bil pogosteje označen kot pozitivist, in ne kot realist.

42 Med sodobniki, ki nadaljujejo te ideje velja izpostaviti vsaj še Roba Moora in Karla Matona.

72). V nadaljevanju si pogledjmo, kako teoretizira produkcijo/pridobivanje znanja, in predvsem, kaj ima to opraviti s socialnim realizmom.

Bernstein razlikuje med produkcijo in reprodukcijo znanja (ang. *production/reproduction of knowledge*). Pravi, da je vso znanje delocirano od/s predela/prizorišča, v katerem je bilo sproducirano (npr. raziskave na oddelku za fiziko), in relocirano v pedagoški diskurz (npr. kot del kurikula za fiziko), kajti celotno področje produkcije znanja ne more biti reproducirano v popolnosti v kurikulum (Bernstein, 2000: 13; v: Wheelahan, 2010: 108). To pomeni, da morata nastopiti dva procesa – najprej selekcija in nato dekontekstualizacija. To prepričanje, da je znanje dekontekstualizirano (objektivno), in hkrati zavedanje, da je znanje družbeno konstruirano znotraj posameznih okoliščin (v tem primeru so to predvsem tiste številne okoliščine, ki se nanašajo npr. na delo oddelka, kjer je bilo to védenje skonstruirano), priča ravno o Bernsteinovi poziciji socialnega realizma. Tej tezi se pridružuje tudi Scottova analiza Bernsteinovih sistemov znanja, na podlagi njegove konstrukcije znanja.

Da bi razvil niz kategorij, ki opisujejo različne tipe simbolnih sistemov, Bernstein razlikuje med horizontalnimi in vertikalnimi oblikami diskurza, čemur je kasneje dodal razlikovanje med hierarhičnimi in horizontalnimi oblikami znanja (Scott, 2008: 80). Horizontalne oblike diskurza Bernstein opisuje kot obliko znanja, ki jo po navadi tipiziramo kot vsakodnevno, ustno, zdravorazumsko znanje, ki se uvršča v razne značilnosti: lokalno, segmentarno, odvisno od konteksta, tiho (ang. *tacit*), večplastno, pogosto kontradiktorno med konteksti, vendar ne znotraj teh kontekstov (Bernstein, 1996: 170–171). Na drugi strani so vertikalni diskurzi pri Bernsteinu definirani s pomočjo dveh karakteristik: vertikalnosti in gramatikalnosti. Vertikalnost označuje smer, na podlagi katere se razvija teorija, in ima lahko dve obliki:

- hierarhično: konstrukti, ki oblikujejo znanje, so lahko urejeni v hierarhični obliki (začenši z osnovo piramidalne strukture z bolj konkretnimi propozicijami in nato prehajajoč na višje, bolj generalne in abstraktne principe, ki so učinkovito integrirani znotraj hierarhične strukture);
- horizontalno: nekatere druge osnove védenja imajo horizontalno strukturo, ki sestoji iz bolj specializiranih oblik ali jezikov, ki so med seboj neprimerljivi (Scott, 2008: 80).

Medtem ko se ta tip oblike znanja nanaša na notranjost (na relacije med deli diskurza, ki so sami po sebi notranji), je Bernstein razvil dodatno zvezo, ki se skuša povezati z empiričnim svetom – tj. gramatičnost (Scott, 2008: 81). Scott opaža, da je ta pristop zelo drugačen od tistega, ki ga razvijajo Paul

Hirst in teoretiki temeljev⁴³ (ang. *foundationalists*).⁴⁴ Zanje je za rezultat kurikula ključno vprašanje o znanju.⁴⁵ Za Bernsteina rezultat različnega dostopa do kurikula pomeni različne sposobnosti in nagnjenja, ki jih morajo ti otroci prepoznati in se zavedati pravil, ki sestavljajo pedagoški diskurz, kateremu so v šoli izpostavljeni (Scott, 2008: 81). Rezultat tega je soočenje s statusom in sestavom teh pravil. Če Bernstein zgoj skicira metateorijo, ki kontekstualizira specifična pravila, ki jih najdemo v specifičnih šolah,⁴⁶ potem enak relativistični in vsebinski opis velja za oboje, za posamezne realizacije teh pravil, pa tudi za splošni teoretični okvir, ki ga je razvil Bernstein (Scott, 2008: 81). Bernstein je sicer znan še po nečem, in sicer brani teoretično znanje,⁴⁷ kar je še ena od značilnosti socialnega realizma. Pomen teoretičnega znanja izpostavi tudi Michael Young. Teoretično znanje, ki je bilo tradicionalno organizirano kot akademsko disciplinarno znanje, predstavlja sredstvo, ki ga uporabljajo družbe, da presežejo meje individualnih izkušenj, da na drugi strani vidijo pojavnost narave odnosov v naravnem in družbenem svetu. Povedano drugače: Young razloži, da teoretično znanje pomeni, da družbe uporabljajo »povezave« med objekti in dogodki, ki niso jasno povezani, in da »projicirajo onstran sedanjosti« do prihodnosti alternativnega sveta (Young, 2008: 41–42).

Socialni realizem je družben v tem, da soglašata, da je vso znanje družbeno sproducirano, njegova realistična dimenzija pa se osredotoča na to, da znanje pomeni imeti znanje o objektivnem svetu, tistem, ki obstaja neodvisno od naših družbenih konstrukcij (Wheelahan, 2010: 7–8). Zato določene teorije socialnega realizma včasih težko ločimo od bodisi realističnih bodisi protirealističnih teorij (čeprav od slednjih še težje). Poglejmo si nekaj takih primerov.

Obstajata dve vprašanji, okoli katerih socialni realizem in konstruktivizem soglašata. Zavračata konservativni pogled, da je znanje večno, uni-

43 Kar sodi v sklop doksatičnih teorij znanja.

44 Hirst je skušal osredotočiti vsebino kurikula okrog teorije uma (ang. *theory of mind*), kar mu je omogočilo, da je lahko razlikoval med različnimi logičnimi oblikami človeškega mišljenja (Scott, 2008: 42) in na tej podlagi razvil teorijo o različnih sposobnostih za dostopanje učencev do znanja.

45 Različne sposobnosti učencev, da dostopajo do znanja, lahko razločimo ali s prirojenimi sposobnostmi (ang. *innate abilities*) ali s strukturnimi razporeditvami (ang. *structural arrangements*) (različni učenci so izpostavljeni različnim kurikulumom) ali z različnimi personalnimi nagnjenji, ki so jih pridobili (Scott, 2008: 81).

46 In ta specifična pravila so različno določena (in utemeljena, op. p.) v različnih šolah – na obeh nivojih – dejanskem in možnem (Scott, 2008: 81).

47 Bernstein npr. dokazuje, da je dostop do abstraktnega teoretičnega znanja predpostavka za učinkovito demokracijo – dokazuje, da je temu tako, ker s teoretičnim znanjem družba uporablja mišljenje/razmišljanje »nekaj, kar še ni bilo povedano in kar je nepredstavljivo« in si lahko predstavlja alternativne prihodnosti (2000; v: Wheelahan, 2010: 2).

verzalno in neodvisno od socialnega konteksta, znotraj katerega je bilo sproducirano. In drugič, socialni realizem sprejema konstruktivistično premiso, da je znanje družbeno sproducirano z skupnostmi producentov znanja (ang. *communities of knowledge producers*) in da so te skupnosti označene z boji okrog moči in s tekmovalnimi interesi (Wheelahan, 2010: 9). S tem pa že stopamo na področje teoretizacije družbene moči in znanja, katere pa na tem mestu ne bom posebej odpirala. Naj zapišem zgolj to, da je verjetno eden najuglednejših teoretikov, ki se ukvarja s tem področjem, Michael Young, ki ga prav tako štejemo med zagovornike socialnega realizma. Young se zavzema za socialnorealističen vidik (op. p.) razumevanja znanja,⁴⁸ kar opredeljuje z naslednjimi premisami:

- Vprašanja, povezana z znanjem, morajo postati osrednja vprašanja edukacijske (op. p.) politike;
- Znanja, ki jih vključuje kurikulum, morajo temeljiti na konceptih, ki presegajo okolje, v katerem učenec živi, pa tudi okoliščine, v katerih je znanje pridobljeno ali ustvarjeno;
- Razlikovanje med znanstvenim (akademskim) in vsakdanjim znanjem (v središču kurikula mora biti znanstveno znanje);⁴⁹
- Prvenstvena naloga šole je, da posameznike seznanji z znanjem, ki presega njihovo vsakdanje znanje, s čimer jih usposablja za osmišljanje njihovega življenja, sveta, v katerem živijo, pa tudi, da so seznanjeni in da razumejo alternative (Young, 2006: 22; v: Barle et al., 2008: 55–56).

In kaj je v neki največji »splošnosti« značilno za sodobne realistične teorije znanja? V ta namen sem se osredotočila na Bertranda Russella in njegovo koncipiranje znanja.⁵⁰

Realistične teorije znanja

Berger in Luckmann (1988: 11), za katera je sicer realnost družbeno konstruirana, definirata realnost »kot kvaliteto pojavov, katerih obstoj je neodvisen od našega hotenja (ne moremo si želeti njihovega izginotja),« vendar sta prepričana (v nasprotju z zagovorniki realističnih teorij, op. p.), da svet sestavljajo mnogotere realnosti (1988: 29); pri tem se razni »sklopi znanja« družbeno uveljavljajo kot »realnost«.

48 Socialnorealističen zato, ker priznava, da razumevanje formalnega, šolskega znanja ne more biti zoženo zgolj na interese tistih, ki ustvarjajo ali posredujejo znanje (Barle et al., 2008: 55).

49 Razlikovanje med edukacijo in ostalimi socialnimi domenami (npr. delovno mesto) ostaja pomembno, kajti vsaka od teh priskrbi dostop do različnega tipa znanja (Wheelahan, 2010: 8). To pomeni, da socialni realisti ne zapostavljajo pomena vsakodnevnega znanja.

50 Pri tem ne bom posebej izpostavljala različnih smeri realizma. Te so mi služile le kot prikaz razvoja realističnih teorij znanja in pozicioniranja tovrstnih ekstremnih in zmernih teorij, po drugi strani pa bi lahko služile tudi prikazu tega, kako blizu so si lahko nekateri deli sodobnejših realističnih teorij s protirealističnimi.

Realistične teorije znanja predpostavljajo obstoj realnosti, ki je neodvisna od človeških spoznavnih dejavnosti, in vidijo v znanju adekvatno in objektivno odslikavo te realnosti, odslikavo torej, ki naj ne bi izhajala iz nobenega specifičnega, družbeno in kulturno (ali kako drugače) vezanega spoznavnega položaja. Za te teorije je »*realnost /.../ sestavljena iz objektivnih dejstev, ki so to, kar so, ne glede na to, kar si mislimo o njih*« (Russell, 1979a: 23), brez perspektivnosti torej.⁵¹ Te splošne teorije znanja so kurikularnim načrtovalcem priskrbele argumente za prilagajanje nacionalnih kurikulumov sistemom vednosti, ki naj bi imeli univerzalno veljavnost, pri čemer ne mislim na filozofsko debato razmerja univerzalij in partikularij (kar sem skušala na kratko prikazati v začetku članka), temveč na »univerzalna« veljavnost v globalizacijskem smislu.

Kot vsaka druga realistična teorija znanja tudi Platonova različica slo ni na domnevi, »*da tisto, kar vemo o objektu, biva neodvisno od dejavnosti intelekta*« (Justin, 2007: 21), čeprav razlikuje med znanjem (védenjem) in mnenjem. Platon znanje definira kot gotovo spoznavo tega, kar je ali obstaja, mnenje ali prepričanje pa kot nezanesljivo spoznavno stanje in sposobnost, ki takšno stanje ustvarja. Ker je predmet mnenja materialni svet, ki se spreminja, se s tem nahaja nekje med obstojem (biti) in neobstojem (ne biti) (Miščević et al., 2002: 42). Mnenje oziroma prepričanje Platonu predstavlja neznanje, kajti mnenje je negotovo, za njegovo opredelitev znanja pa je značilna gotovost, nezmotljivost. To pomeni odmik od socialnega realizma (ki je danes vendarle bolj v ospredju kot platonistični realizem), kajti če je znanje gotovo, nezmotljivo, to tudi pomeni, da je trajno. S slednjim pa novodobni realisti (vsaj tisti zmerni) zagotovo ne bi soglašali. Vendarle obstajajo razlike med platonovskim realizmom (ki ga lahko štejemo za radikalnega in transcendentnega) in zmernimi realizmi ter realizmom Bertranda Russella.

Nekateri komentatorji sanjske teorije (povzetek empiristične spoznavne teorije v Platonovem spisu *Teajtet*) vidijo slednjo kot predhodnico Russellovega logičnega atomizma, vendar gre za napačno interpretacijo, ki sicer izvira iz prvega dela spisa, v katerem se Platon ukvarja z domnevo, da je védenje

51 Tomasello pravi, da jezikovni simbol (oziroma pojem, katerega nosilec je simbol) izbere za nas eno od možnih perspektiv, enega od možnih načinov gledanja na nek pojav (Tomasello, 1999: 95; v Justin, 2008: 178). Ko izberemo določen pojem ter ga ubesedimo za drugo osebo, usmerimo spoznavni proces v tej osebi (Tomasello in van Dijk pravita, da pri tem rokujemo/manipuliramo s pozornostjo druge osebe – ker so pojmi perspektivni, lahko govorec/pisec odloči, v kateri perspektivi bo poslušalec/bralac videl (razumel) nek pojav; Justin, 2008: 178). Perspektivna narava pojmov s tem (po)množi možnosti, kako lahko vplivamo na naravo razumevanja spoznavnih procesov, pa tudi dogodkov te druge osebe, na katero vplivamo. Primer: človekovo premikanje ustnic lahko razumemo kot raztezanje mišic (vadbo torej), kot izražanje (govor), četudi tega ne slišimo itd. Ko izberemo enega od teh pojmov, se miselno zavzamemo neko gledišče, in to gledišče nam narekuje specifično razumevanje premikanja ustnic.

sestavljeno iz zaznav – kar že sam kasneje zavrne (Justin, 2007: 25–26). Ena od prvih Russellove teorije znanja pa je zagotovo zaznavnost objekta.

Realizem Bertranda Russella in znanje

Temeljna pozicija Russellove filozofije (ki ji je bil zvest skoraj od začetka do konca svojega pisanja) je v prepričanju, da so dejstva neodvisna od človekovega izkustva, kar lahko okvalificiramo kot filozofski realizem, ki se odreka subjektivnoidealističnim posledicam sicer strogo empirističnega stališča (Jerman, 1982: 9).⁵² To pomeni, da Russella ne moremo šteti med predstavnike radikalnega realizma.

Za Russella je realnost (op. p.) sestavljena iz dejstev, »*ki so to, kar so, ne glede na to, kaj mislimo o njih*«, obstajajo pa tudi *prepričanja*, ki se na dejstva nanašajo, ta prepričanja pa so lahko resnična ali neresnična (Russell, 1979a: 23). Dejstvo mu predstavlja stvar, zaradi katere je stavek resničen ali neresničen, vendar je to odvisno od okoliščin.⁵³ Dejstvo mu ne predstavlja posameznih stvari, ampak celoten stavek (Russell, 1979a: 23–24). »/D/ejstva pripadajo objektivnemu svetu«, niso stvaritve naših prepričanj, našega uma, ampak nam govorijo o zunanjem svetu; slednji pa ni popolnoma opisan z množico partikularij, ampak moramo upoštevati tudi dejstva (Russell, 1979a: 24).⁵⁴ Dejstva torej niso stvaritve našega uma in prepričanj, govorijo nam o zunanjem svetu (Justin, 2008: 178). Imeti znanje o dejstvih pomeni, da se dejstvo enolično preslika v naše predstave o teh dejstvih ali v stavke, ki jih o dejstvih izrekamo (Justin, 2008: 178). Vendar dejstva odločajo o tem, ali je naše prepričanje znanje ali ne – glede na resničnost/neresničnost. Novak pravi (1982: 30), da večina filozofov soglaša, da je znanje posameznih dejstev možno zgolj, če dejstva percipiramo ali se jih spominjamo ali s pomočjo sklepanja izvedemo tista dejstva, ki jih nismo percipirali. Ta problem je začel že Platon, vendar nam Russell ponudi svojo rešitev. Vse naše znanje je znanje o eksistenci ali o možnosti, za tezo, da bi nam percepcija in spomin dajala natančne podatke, ni logičnega razloga (Novak, 1982: 30). Zato določenih prepričanj o dogodkih v preteklosti ne moremo preveriti, ker zanje nimamo

52 Čutni vtisi ali občutki so mu bili že sami na sebi spoznanje (kar je prav tako razpoznavni znak empirizma), vendar je to misel sicer kasneje opustil in v svojih zadnjih filozofskih prepričanjih prešel bolj na racionalistično pozicijo (Jerman, 1982: 9).

53 »Če rečem *dežuje*, je to, kar rečem, v nekaterih vremenskih okoliščinah resnično in v drugih neresnično.« (Russell, 1979a: 23.)

54 Obstajajo pa različne vrste dejstev: posamezna (»To je belo«), splošna (»Vsi ljudje so umrljivi«), pozitivna (»Sokrat je živel«), negativna (»Sokrat ni živ«), dejstva, ki se nanašajo na posamezne stvari/kvalitete/odnose, splošna dejstva, ki jih poznamo v logiki, dejstva o lastnostih posameznih stvari, dejstva o odnosih med dvema ali več stvarmi itd. – obstaja torej mnogo klasifikacij dejstev, ki služijo različnim ciljem (Russell, 1979a: 25). Pri tem naletimo na problem resničnosti, neresničnosti dejstev, kajti dejstvo ne more biti niti resnično niti neresnično, kar nas vodi k problemu stavka, propozicije (Russell, 1979a: 26).

ustreznih dejstev. Če so te predstave o dejstvih enolična preslikava dejstev, torej imamo neko objektivno znanje.

Russell je svoj nauk sam poimenoval logični atomizem, in sicer zato, ker so atomi, do katerih je želel priti, nekakšni zadnji izsledki analize (govora je o logičnih in ne fizikalnih atomih). Nekatero izmed njih je imenoval »partikularije« (npr. majhne barvne madeže, zvoke, trenutne stvari itd.), druge pa predikati, odnosi itd. Z atomistično logiko je želel povedati, da na svetu obstaja mnogo med seboj ločenih stvari – navidezna mnogovrstnost sveta se mu ni zdela sestavljena le iz faz in nerealnih delitev ene same nedeljive realnosti (Russell, 1979a: 19–20). Svojo teorijo logičnega atomizma je gradil na pojmu atomarnih stavkov. Gre za stavke, ki jih ni mogoče več dalje logično analizirati in ki so medsebojno logično neodvisni.⁵⁵ V teh stavkih naj bi nastopali le predikatni izrazi (logična lastna imena), tj. izrazi za empirične (čutno preverljive) lastnosti in empirične relacije; gre za empirično danost, na ta logična lastna imena le pokažemo in čisto nič ne opišemo, gre za povsem nediskriptivne izraze.⁵⁶ Tako Russell uvede razliko med seznanjenjem (ang. *acquaintance*) in opisom (ang. *description*) (Ule, 2001: 254), kar je podlaga njegovi delitvi znanja.

Za Russella obstajata dve vrsti znanja: znanje o stvareh (ang. *knowledge of things*) ter znanje o resnicah/realnostih (ang. *knowledge of truths*). Znanje o stvareh razlikuje na: znanje, ki ga spoznamo neposredno (ang. *knowledge by acquaintance*),⁵⁷ ter znanje ob opisu (ang. *knowledge by description*).⁵⁸ Neposredno spoznavanje je bistveno preprostejše kot katerokoli znanje o realnostih (čeprav bi bilo prenačljeno predpostaviti, da se lahko ljudje seznanijo s stvarmi, brez da bi sočasno vedeli nekaj resnice o teh stvareh). Nasprotno, opisno znanje vedno vključuje nekaj znanja o resnicah, ker je to njegov vir in temelj (Egner in Denonn, 2009: 191). V nadaljevanju si pogledjmo, kaj natančneje mu pomenita seznanjanje ter opis.

Za čutne danosti (op. p.) vemo s tem, ko nanje pokažemo, se z njimi neposredno seznanimo, vse ostale stvari pa poznamo prek opisov, tj. prek skupkov lastnih čutnih danosti (op. p.) in relacij med njimi (Ule, 2001: 254).

Seznanjeni smo lahko z vsem, česar se neposredno zavedamo, brez posredovanja kateregakoli procesa inference ali znanja o resničnosti. Na ta način lahko vidimo mizo, s katero se seznanimo preko čutnih danosti (ang. *sense-data*),⁵⁹ s pomočjo katerih je miza vidna – in sicer preko barve, oblike,

55 Noben od njih ne implicira drugih elementarnih stavkov ali njihove negacije (Ule, 2001: 254).

56 Vsa imena, ki vsebujejo očitne ali prikritne deskriptivne izraze, so nepravna logična imena (Ule, 2001: 254).

57 Znanje s seznanjanjem – gre za nepropozicionalno (spo)znanje.

58 Opisno znanje.

59 Ule (2001) prevaja *sense-data* v *čutne data*. Sama uporabljam Potrčev prevod čutne danosti.

trdnosti, gladkosti itd.; to so vse stvari, ki se jih nemudoma, ko zagledamo mizo ali se je dotaknemo, zavedamo. Posebna senca barve, ki jo vidimo, lahko pove marsikaj o njej – da je rjava, bolj temna itd. Ampak na podlagi take izjave (čeprav vemo resnico o barvi) ne vemo ničesar o barvi kot taki, ničesar več ne vemo o njej, kot smo vedeli prej. Čeprav so čutni podatki, ki so omogočili pojavnost mize, stvari, s katerimi se seznanimo, so stvari neposredno (takoj) znane le take, kot so. Znanje o mizi kot fizičnem objektu, nasprotno, ni neposredno znanje. Takšno, kakršno je, je pridobljeno preko seznanjenosti s čutnimi podatki, ki nam omogočijo pojavnost te konkretne mize. Moje znanje o mizi je takšno, ki ga poimenujemo »znanje ob opisu«. ⁶⁰ Miza je fizični objekt, ki sproža takšne ali drugačne čutne danosti, kar opiše mizo v pomenu čutnih danosti. ⁶¹ Stanje uma, s katerim bi se direktno zavedali mize, namreč ne obstaja – vso naše védenje o mizi je pravzaprav védenje o resnicah (resničnostih) – poznamo opis, in vemo, da obstaja le en predmet, na katerega se ta opis nanaša ⁶² (Egner in Denonn, 2009: 191–192). Čutne zaznave so eden najbolj očitnih primerov neposredno pridobljenega znanja (znanja s seznanjenjem torej) in seveda ne morejo pojasniti večine znanja, ki ga imamo (gre namreč zgolj za posamezne primere), ne vključujejo pa abstraktnega znanja (oz. znanja o abstraktnih idejah, univerzalijah – kot jih imenuje Russell). Obstajajo še drugi tipi znanja s seznanjenjem, ki razširijo znanje čutnih zaznav. Ena takih je seznanjenost na podlagi spomina (znanje, ki zadeva preteklost – gre za znanje na podlagi inference, sklepanja torej), potem seznanjenost na podlagi introspekcije (ne zavedamo se le stvari, ki jih vemo, ampak se pogosto zavedamo tega, da to vemo), ⁶³ pri čemer ne gre za zavedanje nas samih, temveč za zavedanje o partikularnih mislih in občutkih – ta introspekcija se nanaša na zunanje in notranje čute (želje, občutke itd.); imamo seznanjenost v spominu s stvarmi, ki so danosti bodisi v zunanjem bodisi v notranjem pomenu (Egner in Denonn, 2009: 192–194). Ne le, da smo seznanjeni s partikularijami, seznanjeni smo tudi z univerzalijami, ki jih Russell imenuje »generalne ideje« (npr. belina, raznolikost itd.). Zavedanje o univerzalijah imenuje predstavnosti (ang. *conceiving*) in univerzalije, o katerih imamo zavedanje, koncepti (ang. *concepts*) (Egner in Denonn, 2009: 194). Se-

60 Ang. *knowledge by description*.

61 Če želimo (iz)vedeti karkoli o mizi, moramo vedeti resnico, ki se povezuje s stvarmi, o katerih smo seznanjeni: vedeti moramo, da so – te in te – čutne zaznave povzročene s fizičnim objektom (Egner in Denonn, 2009: 192).

62 V takih primerih je naše znanje o predmetih (stvarih) znanje, ki ga dobimo na podlagi opisa (*knowledge by description*).

63 Ko vidim sonce, se zavedam, da vidim sonce – torej je moje videnje sonca objekt, o katerem sem seznanjen (Egner in Denonn, 2009: 193). Tako znanje je vir znanja o naših mentalnih bistvih, gre za samozavedanje. Slednje nas tudi ločuje od živali – ljudje se namreč zavedamo seznanjenosti s čutnimi danostmi.

daj prehajamo na znanje ob opisu. Nekatere stvari, s katerimi se seznanimo, niso fizični objekti (v nasprotju s čutnimi danostmi), niti mišljenja drugih oseb. Russell misli z opisom vsakršen izraz, bodisi dvoumen (primer: ang. »*a so-and-so*«) ali določen (natančen) opis (primer: ang. »*the so-and-so*«) (Egner in Denonn, 2009: 194), se pravi njegovo določno ali nedoločno obliko. Vendar v svojih primerih uporablja le določne izraze oziroma stavke. Vsa imena in kraji, ko jih uporabljamo, vključujejo opis, ki se začne z eno ali več partikularijami, s katero/katerimi smo seznanjeni. Mnogo univerzalij, kakor tudi mnogo partikularij, poznamo le s pomočjo opisa (Egner in Denonn, 2009: 197).⁶⁴ Glavni pomen znanja ob opisu je, da nam omogoča preseči meje naših osebnih izkušenj (Egner in Denonn, 2009: 198). Če bi znanje pridobivali zgolj na podlagi neposredne izkušnje, kar pomeni, da bi vedeli le resnice, nastale na podlagi naše izkušnje s seznanjenostjo, bi verjetno vedeli le malo. Ne o preteklosti (niti o prihodnosti) tako ne bi mogli imeti prav nobenega znanja. Zato znanje ob opisu pravzaprav zelo razširi diapazon našega znanja, na podlagi tega lahko namreč nekaj vemo tudi o stvareh, o katerih nismo imeli nikoli neposredne izkušnje. Iz tega lahko izpeljemo tudi naslednjo predpostavko. Lahko torej v večino našega znanja dvomimo? V nadaljevanju si zato pogledjmo nekaj izhodiščnih razlik med Platonovim in Russellovim realizmom, ki se navezujeta tako na razmerje partikularija – univerzalija, kakor tudi na resničnost znanja oziroma na gotovo in negotovo (spo)znanje.

Do Russellove trditve – univerzalije so tisto, kar je skupno mnogim partikularijam – lahko njegovo pozicijo enačimo s platonskim realizmom. Ali to tudi pomeni, da ima tudi enako slabost – tj. problem opredelitve epistemskega odnosa do teh bitnosti? (Borstner, 1995: 74.) Najprej si pogledjmo omenjeni odnos partikularije – univerzalije. Russell trdi, da je mogoče nekatere univerzalije spoznati enako neposredno, kot spoznamo čutne podatke – ne zavedamo se le posameznih rumenih (stvari), kajti če smo videli zadostno število rumenih stvari (in imamo zadosti inteligence), potem se zavemo tudi univerzalije rumenosti (Borstner, 1995: 74). Gre za to, da na ta način razlikujemo med drugimi barvami, vendar relacijsko – npr. »rumeno je različno od zelenega« itd. Slednje bi sama poimenovala relacijska zaznavnost objekta. Russell neposredno spoznanje osredotoči na zdravi razum. Če so za Russella pojavi zbirke kvalitete, so torej kvalitete enostavni ontološki elementi, ki jih vsebujejo posamezni predmeti – če npr. vidimo dve rumeni packi, lahko v skladu z Russellovom trdimo, da ju spoznavamo neposredno – kajti enostavno

64 Zdi se, da kadarkoli podajamo izjave o nečem, kar poznamo le na podlagi opisa, pogosto skušamo narediti naše izjave take, kot da opisujejo aktualne stvari, ki jih opisujemo (jih ne podajamo v obliki, ki bi vključevala opis) (Egner in Denonn, 2009: 197), čeprav ne poznamo resničnosti izjav, podobno, kakor osebno tudi ne poznamo oseb, o katerih govorimo, smo le seznanjeni z njimi, in sicer ne na način čutnih danosti, temveč posredno, preko opisa.

ju lahko imenujemo (razvrstimo) (Borstner, 1995: 74–75). Na prvi pogled se zazdi, da se Russell na tej točki približa platonskemu realizmu (univerzalije so tudi relacije, v katerih so partikularije vključene) in prepričanju, da so univerzalije tisto, kar je skupno mnogim partikularijam. Pogledati pa je treba še drugo dimenzijo; z njo bom skušala dokazati ravno obratno – razlikovanje med realizmom Platona in Russella. Njuno razlikovanje namreč temelji ravno na relativizmu, ki ga je moč povezati tudi z izkustvom. Brez tega bi nemara res lahko izpeljali napačen sklep o enačenju teh dveh realizmov, predvsem na predpostavki, da oba pričata o multipliciranju relacij, kar pomeni, da v svetu dopuščata neskončnost bitnosti. Vendar na različen način.

Russellov relativizem je mogoče utemeljiti na njegovi ideji, da je védenje izjemno mnogoznačna beseda. Kot pravi, je v večini smislov vedeti za dogodek pojav, ki se razlikuje od že znanega pojava; obstaja pa še en smisel besede vedeti, ki ne razlikuje med izkustvom in védenjem, ki ga imamo. Če je izkustvo nekaj, védenje pa nekaj drugega, pomeni domneva, po kateri vemo za dogajajoče se, izkustvo, neskončno pomnožitev vsakega dogodka. Le-to pokaže na primeru: 1) čutim vročino – to je en dogodek; 2) vem, da čutim vročino – je drug dogodek; 3) vem, da vem, da čutim vročino – je tretji dogodek; in tako v nedogled (Russell, 1979b: 252). Na težavo z empiričnim izkustvom (razvidnostjo) je naletel ravno pri konceptualizaciji svoje spoznavne teorije, zato je termin »seznanjanje« v svojih kasnejših delih (npr. v *An Inquiry into Meaning and Truth*) nadomestil z »zaznavanjem«, ki ga je sprejel kot nedefiniran termin (Russell, 1979b: 252).⁶⁵

Od kod izvira gotova in zanesljiva spoznava? Platon trdi, da je matematika (ki se ukvarja s popolno enakostjo, ki pa je v naravi ne srečamo) zanesljiva spoznava; ker pojma popolne enakosti nismo mogli dobiti z izkustvom, ga moramo že imeti v sebi – njegova razlaga za to je mitološkega značaja, pravi pa, da je naša duša obstajala že pred rojstvom in da je v carstvu idej gledala točno enakost –, naš sedanji pojem točne enakosti je posledica njenega spomina na to, zato je znanje zgolj spominjanje (Miščević et al., 2002: 43). Platon je z gotovim znanjem, kot je zanj npr. matematično znanje, skušal zavriniti relativizem, ki pa Russellu ni tuj. Relativizem je sicer stališče, po katerem je vsako spoznanje (vsaka vednost) relativno, in sicer pogojeno z odnosom

65 To pojasni na primeru. Sprehajamo se v dežju, zagledamo lužo, se ji izognemo. Ni verjetno, da bi si rekli: »Tu je luža; priporočljivo bi bilo, da se ji izogneš.« Toda če nas kdo vpraša, zakaj smo nenadoma stopili vstran, bi mu odgovorili: »Ker nisem želel stopiti v lužo.« Retrospektivno vemo, da smo nekaj vidno zaznali, na le-to smo ustrezno reagirali in v tem primeru smo to tudi izrazili z besedami. Vendar kaj in v kakšnem smislu bi vedeli, če ne bi pozornosti usmerili na sogovornikovo vprašanje? Ko smo bili to vprašani, je bil namreč sam dogodek že mimo in smo odgovorili po spominu. Temeljno vprašanje je torej: »Ali se lahko spominjamo česa, česar nismo nikoli vedeli.« (Russell, 1979b: 252) kar je seveda odvisno od pomena besede vedeti. Pomembno pri tem je Russellovo razlikovanje med védenjem in izkustvom.

med spoznavajočim subjektom in spoznavanim subjektom (Sruk, 1980: 295). Predpostavka torej, ki Russella na nek način že približa protirealističnim teorijam znanja. Pa si še malo podrobneje pogledjmo Russellovo idejo neposrednega doživetega.

»Čeprav so moje izkušnje le izkušnje mojih lastnih stanj, lahko kljub temu mislim na stvari, ki jih ne morem neposredno doživeti; čeprav mi je npr. dostopna le moja lastna zaznava, lahko kljub temu govorim o psu, ki je zunanji vzrok zanjo.« (Miščević, 2002: 63.)

Russell pravi, da obstaja zunanji svet (neka trajna stvar, ki jo lahko vidijo tudi drugi), ki obstaja tudi takrat, ko ga ne vidimo. Gre za indirektni (posredni) realizem, ki trdi, da zunanjih predmetov ne vidimo neposredno, ampak na njih posredno sklepamo (Miščević, 2002: 63). Opravka imamo z zaznavanjem (kot nasprotjem občutka), ki pomeni navado, ki temelji na preteklem izkustvu (Russell, 1979b: 254). Opravka imamo torej s spoznanjem, ki je izpeljano iz izkustva: če vidimo psa, rečemo »pes«, če vidimo mačko, rečemo »mačka« (Russell, 1979b: 250). Vendar ni nobenega razloga, da ne bi mogli vedeti za neko stvar, ki je ne poznamo (kar trdijo idealistični filozofi) (Russell, 1979b: 255).

Za Platona npr. ideja lepega ni nek splošen pojem v naši glavi, ampak oblika lepega, npr. lepota sama, ki obstaja neodvisno od nas, biva torej nekaj, kar je samo po sebi lepo. Kakšen je torej odnos med čutnozaznavno mizo (ali človekom) in idejo mize (ali človeka)? Platon misli, da so konkretni, tj. čutni predmeti manj realni od idej teh predmetov. Konkretna miza se nam zgolj kaže kot miza, ki je v realnosti dostopna le čutnemu zaznavanju, to pa je nezanesljivo. Ker so čutnozaznavni predmeti spremenljivi, so tudi manj realni, iz nezanesljivosti čutnih predstav pa sledi, da se njihovi predmeti ne morejo zanesljivo spoznati (Miščević, 2002: 145–146).⁶⁶ Znanje kot gotova spoznava realnosti (se pravi tega, kar obstaja) je za Platona torej le znanje sveta idej. Vse ostalo sodi v kategorijo mnenja oziroma prepričanja, je torej tisti materialni svet, ki se neprenehoma spreminja. Za Platona bi torej bili kategoriji psa in mačke realni (v smislu gotovega znanja) le ideji o psu in mački, za Russella pa tudi konkretni pes in maček ter vse relacije med idejo in konkretnostjo. Russell svojo idejo seveda v veliki meri gradi na teoriji jezika, ki vsebini ideje pripiše ustrezno predpostavko, ki čutnim zaznavam in njihovim zunanjim vzrokom (psi in mačke obstajajo tudi takrat, ko jih ne vidimo) priznava realiteto besed (stavkov),⁶⁷ ki slednje lahko tudi realno opisujejo.

66 Idejam lahko pripišemo tri glavne značilnosti: a) so predmeti uma, mišljenja, za razliko od objektov čutnega zaznavanja; b) oblike ali ideje dejansko bivajo; c) oblike ali ideje so večne, za razliko od sveta in stvari v njem, ki so minljive (Miščević, 2002: 146).

67 Za Russella ima znanje tudi obliko propozicij (kot vsebin zatrjenih stavkov).

Namesto sklepa

Danes velik del razprav o nacionalnih šolskih kurikulumih sledi nekemu temeljnemu razcepu, ki se je pojavil v epistemoloških teorijah, razcepu na realistično in protirealistično pojmovanje znanja. V tem članku sicer ne razvijem kontroverze med realističnimi in protirealističnimi teorijami znanja, saj se članek v večji meri osredotoča le na realizem in realistične teorije znanja.

Seveda lahko pozicije realizma razvrstimo od ekstremnega do zmernega realizma. V članku sem skušala prikazati razlike (v niansah) različnih realizmov, pri čemer sem se še posebej osredotočila na kritični in socialni realizem. Na slednjega predvsem zato, ker ko govorimo o polariziranosti predstav o znanju, pogosto govorimo o realističnih in protirealističnih teorijah znanja. In ravno določene teorije socialnega realizma včasih težko ločimo od bodisi realističnih bodisi protirealističnih teorij (čeprav od slednjih še težje).

In kaj je v neki največji »splošnosti«¹ značilno za sodobne realistične teorije znanja? V ta namen sem se osredotočila na Bertranda Russella in na njegovo koncipiranje znanja. Pri tem sem skušala izpostaviti tudi to, zakaj Russell ne moremo šteti med ekstremne realiste, pa tudi njegovo razlikovanje od platonističnega realizma.

Realizem se je v svoji zgodovinski perspektivi najprej osredotočal na obstoj univerzalij in partikularij. Realizem je takrat temeljil na ideji obstoja univerzalij. Danes se realistične in protirealistične teorije znanja ne osredotočajo več na debate o obstoju univerzalij in partikularij, temveč na objektivno odslkavo realnosti. Ta realnost je lahko le skupna vsem, ni perspektivna, ne izhaja iz nobenih specifičnih (kulturnih, družbenih, jezikovnih ali kakih drugih) kontekstov. To pomeni, da je realnost globalna, skupna vsem – neodvisna od sistemov védenja. Če je torej realnost od nas neodvisna, obstaja tudi znanje, ki je od nas neodvisno. Univerzalnost (pri čemer ne mislim na same univerzalije, temveč na univerzalnost v globalizacijskem smislu) je torej realističen pogled na znanje, z globalno veljavo, ki se objektivizira kot globalno znanje. Povedano drugače: realizem lahko utemeljujemo tudi na ideji globalnega, zato je mogoče izpeljati sklep, da je realističnim teorijam ideja o globalnem znanju bližje kot protirealističnim teorijam. In zakaj je to pomembno? Te splošne realistične teorije znanja so kurikularnim načrtovalcem priskrbele argumente za prilagajanje nacionalnih kurikulumov sistemom vednosti, ki naj bi imeli univerzalno/globalno veljavnost. In nenazadnje, za današnje edukacijske sisteme, ki »živijo«² v dobi globalizacije, je značilno tudi to, da se med seboj primerjajo. Vse več teh sistemov namreč sodeluje v mednarodnih raziskavah znanja. Pri mednarodni koordinaciji slednjih pa prednjačita dve organizaciji, tj. IEA (Mednarodna organizacija za merjenje učinkov v izobraževanju) ter OECD (Organizacija za ekonomsko sodelovanje in razvoj), ki pač morata, če želita doseči ali se približati tej objektivni ve-

ljavi, svoje raziskave tako tudi koncipirati. Ker je za realistične teorije realnost sestavljena iz dejstev, ki so to, kar so, ne glede na to, kaj si mi mislimo o njih, je na tej točki možno interpretirati mednarodne raziskave znanja kot argument prilagajanja nacionalnih kurikulumov tistim sistemom vednosti, ki bi naj imeli univerzalno veljavo. Če sklenem: globalno merjenje znanja objektivizirajo ravno realistični pogledi na znanje.

Literatura

- Arko, M. (2007). *Abstraktni predmeti: za ontologijo izobilja*. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- Barle, A., Trunk-Širca, N., Lesjak, D. (2008). *Družba znanja: izzivi izobraževanja v 21. stoletju*. Koper: Fakulteta za management.
- Berger, L. P., Luckmann, T. (1988). *Družbena konstrukcija realnosti: razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Bernstein, B. (1996). *Pedagogy, Symbolic Control and Identity: Theory, Research and Critique*. London: Taylor and Francis.
- Borstner, B. (1995). *Problemi realizma*. Maribor: Akademsko založba Katedra.
- Burr, V. (2003). *Social Constructionism*. London, New York: Routledge.
- Delanty, G. (2005). *Social Science: Philosophical and Methodological Foundations*. Berkshire, New York: Open University Press.
- Drole, B. (2009). *Pomen Lacanove psihoanalize za razumevanje Galtungove teorije konfliktov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Egner, E. R., Denonn, E. L. (ur.) (2009). *Bertrand Russell: The Basic Writings of Bertrand Russell*. London, New York: Routledge.
- Fürst, M., Halmer, N. (1996). *Filozofija*. Ljubljana: DZS.
- Greco, J., Sosa, E. (ur.) (1999). *The Blackwell guide to epistemology*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.
- Hollis, M. (2002). *Filozofija družbene vede: uvod*. Maribor: Založba Aristej.
- Jerman, F. (1982). Bertrand Russell – človek in mislec. V: *Anthropos*, št. 3, 7–10.
- Justin, J. (2007). Sokrat sanja o objektu. V: *Monitor ISH*, IX/2, 21–43.
- Justin, J. (2008). Taksonomije in znanje. *Ekosistemi – povezanost živih sistemov. Mednarodni posvet biološka znanost in družba*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, 170–182.
- Klemenčič, E. (2011). *Mednarodne raziskave znanja, kurikularne politike in globalno/lokalno znanje*. Doktorska disertacija. Ljubljana: ISH.
- Larochelle, M. (ur.) (2007). *Key Works in Radical Constructivism: Ernst von Glasersfeld*. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers.
- Maton, K., Moore, R. (2010). Coalitions of the Mind. V: K. Maton in R. Moore (ur.), *Social Realism, Knowledge and the Sociology of Education: Coalitions of the Mind*. London, New York: Continuum, 1–13.

- Miščević, N., Kante, B., Klampfer, F., Vezjak, B. (2002). *Filozofija za gimnazije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Novak, B. (1982). Russell o pojmu znanja. V: *Anthropos*, št. 3, 29–37.
- Okasha, S. (2008). *Filozofija znanosti: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Perčič, E. (2009). *Čas kot vrednost: možne prednosti zmanjševanja in spreminjanja potrošnje*. Magistrsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Russell, B. (1979a). *Filozofija logičnega atomizma*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Nobelovci, 54).
- Russell, B. (1979b). *Moj filozofski razvoj*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Zbirka Nobelovci, 54).
- Sayer, A. (2008). *Realism and Social Science*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.
- Scott, D. (2008). *Critical Essays on Major Curriculum Theorists*. London, New York: Routledge.
- Scott, J., Marshall, G. (ur.) (2009). *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Sruk, V. (1980). *Filozofsko izrazje in repertorij*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Štrajn, D. (2005). Kompleksnost vzgoje in izobraževanja v luči mednarodnih raziskav znanja. V: *Šolsko polje*, let. XVI, št. 3/4, 227–236.
- Ule, A. (1992). *Sodobne teorije znanosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ule, A. (2001). *Logos spoznanja: osnove spoznavne teorije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Wheelahan L. (2010). Competency-Based Training; Powerful Knowledge and The Working Class. V: K. Maton in R. Moore (ur.), *Social Realism, Knowledge and the Sociology of Education: Coalitions of the Mind*. London, New York: Continuum, 93–109.
- Young, M. (2008). *Bringing Knowledge Back In: From Social Constructivism to Social Realism in the Sociology of Education*. London: Routledge.
- Zagzebski L. (2009). *On Epistemology*. Belmont: Wadsworth, Cengage Learning.

pedagogical reductionism. The second type of reductionism can be observed in the theory of learning that underlies the notorious taxonomies of cognitive objectives. There, the issue of instruction and learning is reduced to their psychological dimension. In addition, the paper gives an indication of the way in which the issue of the content of academic knowledge could again be brought to the centre of the debate about schooling. A category matrix is presented that could serve as a means of analysing the nature, structure and types of academic knowledge.

Key words: knowledge, academic knowledge, curriculum, syllabus, learning, cognitive objective, taxonomy.

Eva Klemenčič

Realistične teorije znanja

Danes velik del razprav o nacionalnih šolskih kurikulumih sledi nekemu temeljnemu razcepu, ki se je pojavil v epistemoloških teorijah, razcepu na realistično in protirealistično pojmovanje znanja. V članku sem skušala prikazati podobnosti in razlike med različnimi realističnimi teorijami znanja. Realizem temelji na ideji, da obstaja od človekovega spoznavanja neodvisna realnost, ki naj bi jo človeško znanje kar se da verno (ustrezno) odrazilo. Kulturno specifične perspektive v gledanju na stvarnost ne morejo biti relevantna sestavina znanja, ki je v idealnih pogojih kulturno nespecifično. Na področju izobraževanja lahko postane ideja o enotnem in univerzalnem človeškem znanju argument v prid vsaj delnemu globalnemu poenotenju kurikularnih vsebin na tistih področjih, na katerih predmet učenja niso same človeške kulture. Nasprotno velja za protirealistične teorije znanja, ki v slednjem vidijo predvsem specifični produkt posamezne družbe in kulture, hkrati pa sistem pojmov in predstav, ki ima vlogo neizogibne mediacije med spoznavajočim subjektom in spoznavnim objektom. Po prenosu na področje izobraževanja postanejo protirealistične teorije argument v prid teze, da kurikularnih vsebin na globalni ravni nikakor ni mogoče poenotiti, saj so izpeljane iz sociokulturnih sistemov pojmov in predstav, vezanih na specifične perspektive, ki so konstitutivna sestavina znanja. Vendar sem se v članku osredotočila na to prvo, tj. na realistične teorije znanja.

Ključne besede: realizem, realistične teorije znanja, Bertrand Russell.

Realistic theories of knowledge

Today, much of the debate on the national school curriculum follows to some fundamental division which appeared in epistemological theories, splitting the realistic conception and antirealistic conception of knowledge. In this article, I have tried to show the similarities and differences of the various realisms. Realism is based on the idea that there is human cognition indepen-

dent of reality to which human knowledge is faithfully (as appropriate) reflected. A culturally specific perspective, in watching the reality may not be relevant component of knowledge, which is in ideal conditions, culturally non-specific. In the field of education, this can become the idea of single or universal human knowledge argued in favor of at least partial global unification of curricula in those areas where the subject learning is not human culture itself. The opposite is true for antirealistic theories of knowledge, which in the latter see especially specific products from each society and culture, with the system of concepts and ideas being the inevitable role of mediation between the learning subject and the cognitive object. After transferring to the field of education antirealistic, theories of knowledge become arguments in favour of the thesis that the curriculum content on a global level cannot possibly be uniform, as derived from the sociocultural systems of terms and concepts related to the specific perspective, which is a constitutive element of knowledge. However, in this article I have focused on the first part of the split, that being realism and realistic theories of knowledge.

Key words: realism, realistic theories of knowledge, Bertrand Russell.

Darko Štrajn

Bourdieu in njegovi koncepti

Ali je bil Bourdieu predvsem filozof ali antropolog ali nazadnje samo sociolog? Slednja oznaka je sicer nasploh obveljala, a treba je upoštevati, da je vsako omenjanje sociologije pri Bourdieuju nerazločljivo povezano s pojmom refleksivnosti. Razmeroma široko ukvarjanje z vrsto konceptov (npr. habitus, socialni kapital, dejavnik itd.), bodisi v neposrednih interpretacijah Bourdieuja bodisi v aplikacijah njegovih pojmov na različnih področjih, kaže na produktivnost izvornih Bourdieuevih formulacij. O definicijah, ki bi koncepte podajale v fiksni obliki, pri Bourdieuju namreč ni mogoče govoriti drugače kot v množini v vsakem posameznem primeru, kajti Bourdieu je svoje koncepte znova in znova opredeljeval, povezoval z različnimi konteksti, jih spreminjal in razvijal ter medsebojno različno povezoval. Natančnejši pogled pokaže, da je njegovo delo, ki se lahko komu kaže tudi kot vedno vnovično definiranje konceptov, pravzaprav izogibanje definiciji, ki bi bila zlahka instrumentalno uporabna. Za to je imel Bourdieu razvidne epistemološke razloge. Neredko smo sicer priča poskusom nekakšnih aplikacij Bourdieuevih konceptov, ki se opirajo na kako od »fiksiranih« definicij, in pri teh poskusih se pokaže, da take definicije postanejo neuporabne. Formulacije, ki jih je Bourdieu oblikoval npr. v *La Distinction*, opozarjajo na njegovo vpetost v tokove strukturalizma, pri tem pa je treba poudariti, da je nemara največji pomen strukturalizma treba videti v njegovi epistemološki inovaciji, brez katere ni mogoče misliti cele vrste teoretskih odkritij. Bourdieuev diskurz je